

İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
ULUSLARARASI ÜÇÜNCÜ SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

Bükreş, Romanya / 1-5 Kasım 2006

İstanbul 2011

MEHMET ALİ PAŞA'NIN TAŞÖZ ADASINA KONU OLAN VAKFI VE KAVALA'DAKİ KÜLLİYESİ

Süleyman Kızıltoprak*

Giriş

Osmanlılarda vakıflar çok farklı alanlarda hizmet vermiştir. Kamu yararı gözetilerek kurulan vakıflar, Osmanlı toplumunda sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerini vererek önemlerini her zaman korumuşlardır. Osmanlı teşkilat yapısında vakıfların idarî ve malî açıdan özel konumları vardır. Devlet vakıfları ancak kadılar vasıtasıyla kontrol edebiliyordu. Gelir ve giderlerinde usulsüzlükler var mı vakfiye hükümlerine aykırı bir durum var mı onu tespit etmeye çalışırdı. Ayrıca, asayiş ve inzibata yönelik bir durum olduğunda vakfa müdahale ederdi. Bunun dışında, vakıflar tam bir serbestliğe sahipti. Bu bakımdan vakıflar Türk tarihindeki en istikrarlı kurumlar arasında sayılmaktadır.¹

Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde devlet ve toprak sisteminin en önemli unsurlarındandır. Bu sistemde vakıflar, arazi hukuku dışında da birçok sosyal, ekonomik, kültürel, eğitimsel ve dinsel işlevlere sahiptir. Ö. Lütfi Barkan'ın tespitlerine göre, XVI. Yüzyıl başlarında, Osmanlı topraklarının beşte biri vakıf arazisi idi.² Bu oran sonraki yüzyıllarda giderek artmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı topraklarının çok büyük bir kısmı vakıf topraklardan meydana geliyordu. Vakıfların sosyal ve kültürel alandaki faaliyetleri, Osmanlılar tarafından bir devlet politikası olarak sürdürülüyordu. Fethedilen toprakların Türkleşmesi ve İslamlaşması yanında şenlendirip geliştirilmesi, yani bayındır hale getirilmesi konusunda izlenen iskân siyasetinin en önemli aracı vakıflardı. Vakıflar sayesinde kurulan, cami, medrese, imaret, kütüphane, çeşme, hamam gibi sosyal ve dinî kurumlar, o beldenin cazibe merkezi haline gelmesini sağlıyordu.³

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü.

¹ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, sa. 2, 1942, s. 3-5; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997, s. 249.

² Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdarî-Malî Muhtariyeti Meselesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, Ankara, 1944, s. 15.

³ Ömer L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sa. 2, Ankara, 1942, s. 354 vd.

Osmanlılarda vakıfları birçok açıdan tasnif etmek mümkündür. Amaçları bakımından bir tasnif yapacak olursak *hayrî vakıflar* ve *aile vakıfları* olarak ikiye ayırırız. Mülkiyet hakkının vakfedilip vakfedilmemesi bakımından yapılan bir tasnifte vakıflar yine ikiye ayrılır: *sahih vakıflar* ve *gayri sahih vakıflar*. Hayrî vakıflar, tamamen kamu yararı gözetilerek kurulan vakıflardır. Ehlî vakıflar da denilen aile vakıfları, kişinin sadece kendi soyundan gelenlerin istifade etmesi için kurduğu bir kurumdur. Buradaki kamu yararı oldukça sınırlıdır. Bu tür bir vakıf ihtiyacı özel mülkiyetin korunması sebebinden doğmuştur. Özel mülkiyetin çok kısıtlı olduğu ve varolan mülkiyetin de müsadere tehlikesi içinde bulunduğu Osmanlı Devleti'nde aile vakıfları bir tür güvenlik sübabı işlevi görmüştür.

Vakıf kurmak için sadece arazi tahsis etmek, cami, medrese veya imaret binası yapmak, yeterli değildir. Yapılan binaların ebedi olarak yaşaması için, tedbir almak ve gelir bırakmak lazımdır. Örneğin bir medrese vakfeden kişinin orada ders verecek müderrislerin maaşlarını alacakları, talebelerin barınma, yiyecek-giyecek ve ders malzemelerini kapsayan her türlü ihtiyaçlarını karşılayacakları, kesintiye uğramayacak bir veya daha fazla gelir kaynağı da bırakması gereklidir. Vakıf kurumunun hangi maksatlı tesis edildiği, nasıl yönetileceği, hangi görevlilerin bulunacağı, kimlere ne kadar ücret ve maaş verileceği gibi konular, doğrudan doğruya vâkıf tarafından tespit edilir ve vakfiye denilen yazılı bir metin halinde kayıt altına alınır. Vakfın bir çeşit tüzüğü olan bu metnin kadı tarafından tasdik edilmesi gereklidir. Vakfın yönetim ve malî sorumluluğu vâkıf tarafından atanan ve vakfiyede açıkça tayin edilen vakfın idarecisi demek olan *vakıf mütevellisine* aittir.

1. M. Ali Paşa'dan Önce Kavala ve Makbul/

Maktul İbrahim Paşa'nın Eserleri

Selanik vilayetinin Ege Denizi'ne bakan yönünde yer alan Kavala kazası, Osmanlılar ile yıldızı parlayan bir kenttir. Zira, Osmanlılar'dan önceki dönemde kent sosyal ve ekonomik bakımdan pek gelişmemiştir. Kavala, karşısındaki Taşöz adası ile tarih boyunca ilişkili olmuştur. Hatta Taşöz adasının bir kolonisi olan kadim Neapolis şehrinin devamı olarak kabul edilir.⁴ Kavala'nın kuruluşu, MÖ. VII. yüzyıla kadar dayanır. Bu kentin ilk yerleşimcileri Paroslulardır. Bunlar ilk önce Taşöz adasına yerleştiler. Daha sonra buraya en yakın kara parçası konumunda olan ve Neapolis (yeni kent) adını verdikleri Kavala'ya geldiler.⁵

⁴ Michael Kiel, "Kavala", DİA, c. XXV, s.60.

⁵ Şemsettin Sami, *Kâmûs el-'Alâm*, c.V, İstanbul; Mihran Matbaası, 1891, s. 3804-3805.

Ancak, Traklar tarafından yapılan bu bölgeye yönelik saldırılar yeni yerleşimciler açısından büyük bir tehdit oluşturuyordu. Bu yüzden koloniciler kolayca deniz yoluyla kaçmak için kıyıya yakın küçük bir alanda yerleşim merkezi kurdular. MÖ. V. yüzyılda Persler Kavala'yı ele geçirdiler. Bundan sonra Atina önderliğindeki Delos Birliği'ne katılan kent, antik dünya ile birleşme yoluna gitti.⁶ Kavala'da Bizans döneminde bir kale vardı ancak, kent Osmanlı egemenliğine geçene kadar dikkate değer bir gelişme gösteremedi.⁷ Yavuz Sultan Selim, kentin denizden gelen korsan kayıklarının saldırısına karşı güvenli olması için sahile bir kale yaptırdı.⁸ Bundan sonra, özellikle Kanunî devrinde kentin dokusunda önemli değişiklikler oldu. Osmanlı Devleti'nde bir iskân ve imar metodu olarak vakıflar şehirleşme ve şehir hayatının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Nitekim, Kavala'nın gelişmesinde ve bölgesel olarak etkin bir liman kenti olmasında bu kurumun çok önemli katkıları olmuştur.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ünlü veziri Makbul/Maktul İbrahim Paşa (ö. 942/1536), Kavala'da çok ciddi imar faaliyetlerine girişmiştir. Kendi adını taşıyan cami, aşevi, medrese, sıbyan mektebi, tekke, han, hamam ve bedesten gibi binalar yaptırmıştır.⁹ Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde İbrahim Paşa'nın Kavala'daki imar faaliyetlerinden ve yaptırdığı hayır eserlerinden bahsetmektedir. Bu binalardan bir kısmı kentin surlarının içinde bir kısmı ise surların dışında inşa edilmiştir.¹⁰

Aşevi, medrese, cami ve sıbyan mektebi surun üzerine inşa edilmiştir. Halen külliye içinde bulunan medrese ve imaret üzerinde İbrahim Paşa devrine ait herhangi bir kitabe rastlanmamıştır. Ancak, Külliye'nin bazı kısımlarının İbrahim Paşa tarafından yapıldığı konusunda kaynaklarda yer alan bir şüphe yoktur.

2. Mehmed Ali Paşa Neden Taşöz ve Kavala'da Külliye Kurmak İstedi?

⁶ Mehmet Ali Gökaçtı, *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İstanbul; İletişim Yayınları, 2001, s. 289-290.

⁷ Michael Kiel, *agm*, s. 61.

⁸ Piri Reis, *age.*, s. 54/a, 54/b.

⁹ Feridun Emecen, "İbrahim Paşa, Makbul", *DİA*, c. XXI, s. 333-334.

¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 8. Kitap, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı- Robert Dankoff) İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 51-52.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, birçok Osmanlı Paşası gibi adını yaşatacak bir vakıf kurmayı amaçlamış olmasında hayret edilecek bir durum yoktur. Ancak bu konuda sorulacak şu soru çok önem taşır: Paşa söz konusu vakfın tesis edileceği yer olarak niçin Kavala kazasını ve Taşöz adasını tercih etti? Bu soruya birden fazla cevap bulmak mümkündür: Öncelikle, vali olduğu 1805 yılından itibaren askerî, ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan Mısır'da önemli başarılarla imza atan Paşa'nın kuracağı vakıf yeri için doğum yeri olan Kavala kazasını seçmesi, çok doğaldır. Osmanlı tarihinde bunun birçok örneği vardır. Dolayısıyla, Kavala'da adını yaşatacak bir vakıf ile büyüklük ve ihtişam açısından şamna yakışır bir külliye kurma amacı Paşa'nın doğduğu topraklara bir vefa borcu ödeme gayesinden kaynaklanmıştır. Bu şekildeki çok samimi ve halisane amaç, her ne kadar bu tür belgelerin genel bir şablon ifadesi de olsa Paşa'nın vakfiyesine de yansımıştır. Ayrıca, Paşa'nın küçüklüğünden gelen yöreye ilişkin söylenti olarak dilden dile dolaşan anıları da bu maksadı desteklemektedir:

Bakalopoulos'un adada anlatılan sözlü rivayetlere dayanarak verdiği bilgilere göre, Mehmed Ali Paşa, Taşöz adasındaki Rum Karapanaghiotis ailesinin süt çocuğu olarak ve Theodoroudis ile süt kardeşi olarak yetişmişti. Gençliğinde, bir suçtan dolayı cezaya çarptırıldığında Taşöz adasına kaçmış, süt annesinin bulunduğu ailenin yanına sığınmıştı. Ünlü olduğunda ise Karapanaghiotis ailesini buldurabilmek için bir görevli yollamıştı. Fakat, bu araştırmanın sonucunda süt annesinin eşinin bir suçtan dolayı asıldığını öğrenmişti.¹¹ Bu bilginin gerçek olup olmadığı oldukça şüphelidir. Kanaatimizce gerçek dışı olma ihtimali çok daha fazladır. Çünkü, hangi suçtan dolayı ne zaman idam edildiği bilinmemekte ve bu konuda duyumlardan öte başka bir kanıt sunulmamıştır. Ayrıca idam gibi bir olay ve ona neden olan bir suç hakkında mutlaka arşivlerde bir kayıt yer almalıdır. Bu konuda şimdiye kadar bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, Mehmet Ali'nin araştırmaları göstermektedir ki, Paşa Kavala ve Taşöz adası ile bir gönül bağı kurmuş ve geçmişte kalan dostları, komşuları ve yakınlarını memnun etmek niyetindedir.

Paşa'nın çok kurnaz bir siyaset adamı ve vizyon sahibi bir idareci olduğu göz önüne alınırsa, bu saf duyguların ötesinde daha büyük hedefleri olduğu kolayca görülebilir. Temel sorumluluğu açıklamak için ikinci şık olarak Paşa'nın siyasi amaçlarına uygun olmasını ileri sürebiliriz. Paşa, önceden Mısır'da kendi adına inşa ettirdiği cami ve ona ilişkin olarak kurduğu vakıf adına Taşöz'ün gelirlerini

¹¹ A. E. Bakalopoulos, *age.*, s. 35.

istemmişti. Ancak, daha sonra Paşa'nın talebi Kavala'daki Külliye'yi de içine alan bir şekilde değişti. Paşa'nın ilk önce niçin Mısır'daki vakfı için bir talepte bulundu? Bu talep herhangi bir gerekçe ile geri çevrildi mi? Bu konuda Osmanlı arşiv kaynaklarında henüz açık bir bilgiye ulaşamadık. Fakat Paşa'nın talep değişikliği yaparak Kavala'da bir külliye kurmak amacıyla Taşöz adasını istemesi belgelerde yer almaktadır. Burada Babıali'nin Kavala'daki külliye'yi Mısır'daki cami vakfına tercih etmesinin sebebi vakfı ve Taşöz adasını kendi kontrolünde tutmak istemesi olarak yorumlanabilir. Bu yeni gelişme üzerine talebi kabul edildi.¹²

Tercihini değiştiren Paşa'nın maksadı da yukarıdaki değerlendirmeler paralelinde doğduğu topraklara vefa borcu ve siyasi hedeflerine uygunluğu olabilir. Bu bağlamda, Kavala ve Taşöz'ün İstanbul'a yakın olması yanında, Rumeli ve Selanik vilayeti içinde stratejik konumu açısından Paşa'nın prestijine yakışır bir yer idi. Paşa bu vakfı dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kalbi mesabesinde olan Rumeli ile irtibatını sürdürmüş olacaktı. Aynı şekilde, Taşöz adası da yukarıda sayılan avantajlara uygun bir konumda, Ege Denizi'nin en tepe noktasında, bir yandan Çanakkale Boğazı'na çok yakın bir yandan da Kavala'nın karşısında yer alıyordu. Ayrıca, ada Enez'e de çok yakın olması sebebiyle Trakya ve İstanbul bağlantısına sahipti. Bu adanın stratejik önemi yanında, ziraat açısından elverişli arazi yapısı sebebiyle gelirleri Paşa'nın kendi adına kurmayı düşündüğü külliye için yeterli kaynağı sağlayacaktı. Ancak Paşa hayalindeki külliye'yi kurduktan sonra buradaki giderler Taşöz adasından elde edilen gelirlerin üzerine çıktığı zamanlar da oluyordu. Savaş ve doğal şartlar nedeniyle ürün azalmasıyla karşılaşıldığında vergi gelirlerinde de bir kayıp söz konusu oluyordu. İşte bu ve buna benzer finans sorunlarıyla karşılaşıldığında Mısır hazinesi ve evkaf idaresi devreye giriyordu. Paşa bunun dışında doğduğu köyde yaşayan hemen her bireye yıllık sadaka namı altında bir yardım gönderiyordu. Bu uygulama kendi vefatından sonra hatta Kavala ve ada Yunan işgaline uğradığı yıllarda bile devam etmiştir.¹³ Bu örnekler Paşa'nın Kavala ve Taşöz adasıyla ilgisinin nedeninin siyasi mi yoksa vefa ve diğergamlık mı olduğunu anlayabilmemize yardımcı olacaktır. Burada her iki amacın iç içe geçtiğini öne sürmek mümkündür. Özellikle 1840 yılındaki Londra Konvansiyonuna kadar Paşa'nın İstanbul'u hedef alan askeri faaliyetleri sırasında görüldüğü gibi söz konusu vakf mekanlarının seçiminde siyasi amaçların olduğunu ifade etmek mümkündür.

¹² BOA, Y.EE.87/27.

¹³ Durham Üniversitesi, *Abbas Hilmi II Papers*, File 212/56; File 74/1-59.

Nitekim, Paşa'nın vakıf kurduktan sonra izlediği siyasal çizgi, büyük hedefleri olduğunu ve gözünün İstanbul olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda, 1821 yılında Mora İsyanı çıktığı zaman Mehmet Ali Paşa, Sudan yönünde güneye doğru Mısır'ı genişletme siyasetini sürdürüyordu. Paşa aynı zamanda, Hicaz'da Vahhabilere karşı zafer kazanıp prestijini artırmışken yönünü Kızıldeniz'in doğu kıyılarından ötesine çevirmişti. Sudan'daki genişleme siyasetinin askeri alandaki uygulayıcısı ise birçok askeri zaferde payı olan oğlu İbrahim Paşa idi. Rum İsyanı dolayısıyla İstanbul'dan yeni bir askeri yardım talebi geldi. Paşa önceki başarılarını daha da perçinleyecek ve kuzeye doğru genişleme fırsatı doğuracak bu talebi yeni bir fırsat gibi gördü. Böylece Paşa doğu-batı yönünde İran Körfezi'nden Libya Çölü'ne, kuzey-güney yönünde Taşöz adasından Sudan'a kadar olan alanda bir güç olacaktı. Nitekim Mora İsyanı ve sonrasındaki gelişmeler Navarin'de donanmasının Osmanlı donanması ile birlikte yok olmasına rağmen Paşa'nın bu hedefi doğrultusundaki siyasetinin bir göstergesidir.

İbrahim Paşa Temmuz 1824 sonlarında İskenderiye'ye askerleriyle ancak ulaşabilmiştir. Mısır donanması 53 savaş gemisi ve 193 patlayıcı gemiden oluşmaktadır. 30 bin piyade ve süvari yüküdü. Mısır kuvvetleri Ağustos 1824'de Rodos adasına ulaştı. Hüsrev Paşa idaresindeki Osmanlı donanması Samos'a gelince Mısır kuvvetleri Bodrum'a gitti. Burada daha önceki Hüsrev-Mehmet Ali Paşa çekişmesi bir başka şekilde devam etti. Hüsrev ile İbrahim Paşa Mısır valiliği üzerinde cereyan eden önceki çekişmeyi perde arkasından sürdürdüler.¹⁴

Mehmet Ali Paşa, Mora İsyanı sırasında isyancıların tehdidi altında olduğunu öne sürerek Anadolu'nun güvenliğini sağlamak amacıyla Meis adasının da idaresini istemiştir.¹⁵ Taşöz'den sonra gelen bu talep Mehmet Ali Paşa'nın Ege Denizi'nde ve Doğu Akdeniz'de daha güçlü bir aktör haline gelmesi demektir. Bu bakımdan olumsuz cevap verilerek olası bir tehdit önlenmeye çalışılmıştır. Fakat, bu red cevabı Paşa'nın güvenmesine neden olan noktalardan birisi olmuştur.

Kısacası, Paşa'nın İstanbul'a karşı hareketi değerlendirildiğinde farklı hedeflere saptığı görülmektedir. Bunlar merkezi otoriteye karşı isyan, bağımsızlık ve Osmanlı hanedanını yıkma girişimi olarak adlandırılabilir. Ancak burada önemli ve gözden kaçırılmaması gereken nokta şudur: Paşa'nın Kavala kazasını ve Ta-

¹⁴ Ali Fuat Örenç, "Some New Considerations on the East Mediterranean Policy of Mehmed Ali Pasha, Governor Of Egypt", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18, Güz 2005, s. 137-138.

¹⁵ Ali Fuat Örenç, a.g.m., s. 139.

şöz adasını seçmesi Mısır ile Rumeli'nin Osmanlı devlet adamları zihninde hala bir bütün teşkil ettiğini göstermektedir. Paşa ilk olarak külliye'nin medrese kısmını 1813 yılında hayata geçirdikten sonra imaret kısmını daha kapsamlı olarak 1843 yılında ihtiyaç sahiplerinin hizmetine sunmuştur. İstanbul ile önce uyumsuz sonra da çatışmacı politikaları 1840 yılında Londra Konvansiyonu ile bitince, 1843 yılında, vakfiyeye zeyl yaparak imareti daha geniş bir şekilde faal hale getirmesi, bu görüşü destekler niteliktedir.

3. Taşöz'ün Kavalalı Mehmet Ali Paşa Vakfına Tahsis Edilmesi

Taşöz Adası, Kaptan Paşa hassından olarak öteden beri, Selanik vilayeti Kavala kazasına bağlı idi. Mehmed Ali Paşa Vahhabi hareketini bastırdıktan sonra, Kavala'da kurduğu cami ve medreselere vakfedilmek üzere, malikâne statüsündeki bu adanın kendisine ihsanı hakkında Osmanlı Padişahı II. Mahmud'tan talepte bulundu. Paşa, önceden Mısır'da kendi adına inşa ettirdiği cami ve orada kurduğu vakıf için Taşöz'ün gelirlerini istemişti. Ancak, daha sonra söz konusu talebini Kavala'da kurmayı amaçladığı Külliye için değiştirdi. Paşa'nın ikinci talebi dikkate alınarak Taşöz adası, H.1228/ M.1813 tarihinde Sultan II. Mahmud'un iradesiyle Kavala'da tesis olunan hayrata vakıf ve tahsis edildi. Taşöz Paşa'ya hediye mi edildi? Yoksa kurduğa vakfa tahsis mi edildi? Mülki idare, adli işler ve maden işletme hakkı gibi konularda yoğunlaşan bu tartışmalar, vakfın kurulmasından yaklaşık üç çeyrek asır sonra, Mısır'ın 1882 yılında İngiliz işgaline uğramasıyla gündeme getirildi.¹⁶ Tahsis edildiği hakkındaki görüş, Babiâli'nin resmî görüşü gibidir. Vakıfla ilgili meydana gelen tartışmalı konularda, vakfın bu şekilde tanımlanması gerektiği, Babiâli'deki hukuki konularda uzman memurlar tarafından sürekli iddia edilmiştir.¹⁷

Buna göre, Mehmed Ali Paşa'nın Kavala'da kurduğu vakıf gayr-ı sahih vakıf statüsündedir. Fakat Mehmed Ali Paşa'nın vakfiyesi ise sahih vakıf tanımı yapılarak düzenlenmiştir.¹⁸ Bu maddi delile rağmen, Babiâli'nin görüşünü şekillendi-

¹⁶ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz, Süleyman Kızıltoprak, "The Administration of Tashoz Island Assigned to Mehmet Ali Pasha's Waqf in Kavala and Related Issues", *Proceedings Of The Second International Symposium On Islamic Civilisation In The Balkans Tirana-Albania, 4-6 December 2003*, İstanbul, 2006, s. 185-192; "Osmanlı Devleti Taşra Teşkilatındaki Reformların Taşöz Adası'na Yansımaları", *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arası Etkileşim*, (ed. Caner Sancaktar), *Tekirdağ*, 24-25 Nisan 2008, İstanbul, 2009, s. 307-334.

¹⁷ BOA, Y.EE.87/27.

¹⁸ Bu vakfiye ilk tarafımızdan tespit edilip yayınlanmaktadır. Bkz., BOA, Y.EE.87/19, İç no. 22. (Ek 1). Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* isimli eserinde, külliye hakkında

rirken iddialarına dayandırdığı temel nokta, Paşa'nın vakfından önce Kavala'da Makbul/Maktul İbrahim Paşa tarafından kurulan bir külliye'nin varlığıdır. Kavala onun üzerine kendi külliyesini yaptırmıştır. Dolayısıyla, hem Kavala'daki vakıf binaları hem de Taşöz adası tahsisata konu olmuştur. Öte yandan, H.1274/M.1858 Arazi Kanunnâmesine göre, gayri sahih vakfa ait arazinin rakabesi devlete tasarruf hakkı vakfa aittir. Padişahın veya onun fermanıyla başkalarının vakfetmiş oldukları bu tür toprakların vakfiyeti, yalnız şer'î ve örfî vergilerin padişah tarafından belli bir alana tahsisi demektir. Bu vakıflar tahsisat kabilinden olduğu için *vakf-ı irsâdî* de denilir. Çünkü söz konusu vakfetme işlemi, sadece devlete ait olan vergilerden ibarettir. Bu durum toprakların hukukî mahiyetini değiştirmez ve mülkiyet eskisi gibi devlete ait kahr. Devlet sahih vakıf türünden vakıfların menkul ve gayrimenkullerine dokunamaz. Fakat gayri sahih türünden olanlar için aynı şey söz konusu değildir. Bunların devletin kararı ile tadil ve iptal edilmesi hukuken mümkündür.¹⁹ Bu bakımdan konuyu çok etraflı bir şekilde değerlendiren Babîâlî'nin çabası, Taşöz'le ilgili hukukî, adlî ve idarî başlıklarda toplanan tüm sorunları kökten çözmek amacını taşımaktaydı.

Bu konuya açıklık getirecek bir başka nokta ise adanın tahsis edildiği sırada geçmiştir. Şöyle ki, Taşöz adası Mehmed Ali Paşa'ya devredildiği zaman, adanın mülteziminin devlete ödediği meblağın kimin tarafından ve nasıl karşılanacağı söz konusu oldu. Mehmed Ali Paşa bütün ödemeleri yapmaya hazırды. Ancak Sultan II. Mahmud, Paşa'nın Vehhabi hareketini bastırmakla devlete çok büyük bir hizmette bulunduğunu belirttikten sonra, adanın cizye gelirleri dışındaki yükümlülüklerine dair tüm ödemelerin hazine tarafından karşılanmasını emretmiştir. Bu sırada Padişah II. Mahmud, Paşa için bunun bin misli hediye hak etti, ifadesini kullanarak şöyle demiştir:

"Bu adamın din ve devletime hizmeti, malen ve bedenen gayret ve çalışkanlığı birkaç Taşöz versek bile yine yeterli değildir. Hicaz'daki vahhabi sorununun çözülmesi için harcanan akçe buna bin kere bedel olabilir. Mehmed Ali Paşa malikâne sahibinin verdiği peşin ödemeyi veremem demiş ise de ben almaya hicab ederim... Cizyeden başka tüm

bilgi verirken vakfiyesini bulamadığını üzümlere ifade etmiştir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, c. IV., İstanbul; İstanbul Fetih Cemiyeti, 1982, s. 237.

¹⁹ Fuad Köprülü, *a.g.m.*, s. 29.

*vergileri afv ediyorum. Bu paşanın yaptığı hizmeti kimse yapmadı.
Hepiniz bu emirlere uyun...²⁰*

Böylece, mültezim Drama Nâzırı Mahmud Bey'e muaccesesi devlet tarafından geri verildi. Bu meblağın ne kadar olduğu ise arşiv belgelerinde belirtilmektedir. Buradan da uzun yıllar adanın gelir kayıtlarında önemli bir değişikliğin olmadığı anlaşılıyor. Şöyle ki, 1173/1759-1760 tarihinden itibaren adanın gelirleri malikâne olarak alınıyordu. Mahmud Bey, Tersâne-i Âmir'e senelik 20.678 kuruş mal ve 925 kuruş kalemiyye ve 1 yük 57.775 kuruş muaccele ile Taşöz malikânesini uhdesinde bulunduruyordu. Taşöz adasından kalyoncu bedeliyyesi olarak senelik 5000 kuruş tahsil ediliyordu.²¹ Böylece, ada Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Kavala'da kendi adına kurmayı tasarladığı külliye için tahsis edilmiş oldu.

4. Kavala'daki Külliye'nin Mimari Özellikleri

Mısır'da yaptığı reformlarla Yakındoğu'da yeni bir cazibe merkezi oluşturan Mehmed Ali Paşa, valiliğinin ilk yıllarında, doğduğu yer olan Kavala kentinde kendi adını yaşatacak hayır kurumları yapma hedefini hayata geçirdi. Nitekim mimari açıdan Kavala'yı küçük bir kent olmaktan çıkartacak kadar iddialı yapılar yaptırarak bu amacına muvaffak oldu. Bu yapılar yukarıda da değinildiği gibi Makbul İbrahim Paşa'nın yaptırdığı eserlerin bulunduğu mekânda yer almaktadır. Bunların en azından bir kısmı Kavalalı zamanında varlığını yıkıntı şeklinde de olsa koruyordu. Paşa, bunları yeniden kente kazandırmış aynı zamanda onlara ilaveler de yaptırmıştır. Burada Kavalalı'nın son şeklini verdiği muazzam bir kompleks ortaya çıkmıştır. Bunlar; Cami, medrese, mektep, imaret, mühendis-hane ve kütüphaneden oluşan büyük bir külliye'nin parçalarıdır. Kavala kentinin eski yerleşim yeri olan yarımada tüm kenti gören bir alanda yapılan bu eserler, görsel açıdan da zengin bir manzaraya sahiptir. Deniz tarafından bakıldığında, külliye'nin azameti bütün ihtişamıyla gözler önüne serilmektedir.

Meyilli bir arazi üzerine inşa edilen yapıların her biri farklı zemin kotlarına sahiptir. Bu bakımdan her biri bağımsız bir görünüm kazanmıştır. En solda, altı odalı bir köşk vardır. Bunun hemen bitişiğinde Medrese-i Hayriye adı verilen ve üç tarafı revnaklı bir medrese bulunmaktadır. Bu binanın köşesinde ise kütüphane olarak kullanılan kısım vardır. Bu binanın diğer köşesinde ise altı tane büyük oda vardır. Kütüphane ile odaların arasında bulunan koridor bu binayı ca-

²⁰ BOA, Y.EE.87/32.

²¹ Aynı yer.

miye bağlar. Kompleksin cami ile bitişen diğer tarafında yirmidört odalı diğer medrese yer almaktadır.

Barok tarzda inşa edilen yapıların son bölümünü ise sağ tarafta bulunan imaret oluşturmaktadır. Zemini meyilli olduğu için farklı yükseklikleri olan bu binalar kompleksi, sokağa bakan kısmını boydan boya kuşatan yüksek ihata duvarı ile adeta dış dünyadan saklanmaya çalışılmıştır. Medrese ve imaret için ayrı ayrı giriş kapıları inşa edilmiştir. Bunların her birinin üzerinde talik hatla yazılmış kitabeler vardır. Kapı girişlerinin üstü bir yelpazeyi andırırçasına saçaklar ile örtülmüştür.

Bu konuda çalışma yapmış diğer araştırmacıların ortak kanaatine göre, Mehmed Ali Paşa külliyesini İbrahim Paşa tarafından yapılan yapıların yanına ve onların bir kısmını da içine alacak şekilde yapmıştır. Bir başka olasılık da İbrahim Paşa'nın yaptırdığı hayır kurumlarının kalıntılarının üzerine Mehmed Ali Paşa'nın bir külliye kurmasıdır. Külliye üzerinde bir çalışma yapan mimar Haluk Sezgin bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir:²²

“Kısaca, külliye sur üzerine inşa edilmiştir. Esas cephe Kavala körfezine bakmaktadır. Arka tarafta ise cadde bulunmaktadır. Burada 3 adet kapı bulunmaktadır. Körfezin iç yönüne doğru imaret ve külliye ait vakıf müessesesinin yönetildiği kısım yer alır. Bundan sonraki kapı Maktul İbrahim Paşa'ya ait olan medresenin girişidir. Camiye yine bu medresenin ravakından ulaşılmaktadır. Arazinin meyilli olması nedeni ile medrese kademeli olarak inşa edilmiştir. Külliye'nin güney yönünde ise mühendishane olduğu sanılan diğer medrese ve kütüphane bulunmaktadır. En sonda ise bir köşkün kalıntıları vardır. Külliye mimari üslup yönünden incelenecek olursa iki ayrı devir karakteri hemen farkedilir. İmaret ve yanındaki medresenin yapı tarzı ve tekniği, bu kısımların bütünü'nün Osmanlı mimarisinin klasik devrine ait olduğunu gösterir. Özellikle imaretin deniz cephesi, kubbe kasnakları, avlu kemerleri ve bacaları tam klasik devir tekniği ile inşa edilmişlerdir.

Avlu revakı ayakları yığma kesme taş ile yapılmıştır. Ancak revak iç cephesi, kemerleri ve kemer aynaları sıvalıdır. Saçak silmeleri ise daha ileri devirleri işaret etmektedirler. Bu farklılıkların en azından Mehmet Ali Paşa devrinde yapılan yeni inşaat esnasındaki muhtemel tamirler sonucunda olabileceği hatıra gelmektedir. Bundan sonraki kısımlar; medrese-i hayriye, kütüphane, köşk ve özel-

²² Haluk Sezgin, “Kavala'da Mehmet Ali Paşa Külliyesi”, *Arkitekt*, 1976, II, s. 69.

likle cami, Osmanlı barok mimarisi üslubunda inşa edilmişlerdir. Caminin minaresi yıkılmıştır. Cami, avlu seviyesinden yüksekte cadde ile hemzemin bir konumdadır. Önünde yuvarlak planlı ve son derece zarif bir revak vardır. Revakın sütunları masif mermerdendir. Kemer aynalarına güvercinlikler yerleştirilmiştir. Saçak silmesi inişli çıkışlı bir hareket yaparak bu güvercinliklere yer imkânı sağlar, aynı zamanda da silme motifine barok stille has bir görünüm verir. Saçaktaki hareket kubbe çevresini de kuşatır, silmenin her yükseldiği yerin altında bir pencere mevcuttur. Camiye bitişik ve çatısı kurşun kaplı binanın kütüphane olduğu sanılmaktadır. Caminin önündeki, medrese ve avlusundan daha aşağıda ve deniz cephesinde yanyana odalar bulunmaktadır. Medrese-i hayriyeye ait olan bu kesimin üzeri kurşunla kaplı beşik tonozlarla örtülüdür. Sadece iki uçta bulunan odalar üzerinde tolgaya benzer birer külah vardır.

Bu odaların bacaları gayet ince ve uzun olup külahları barok motiflerle süslenmiştir. Klasik üslup arzeden binaların Kanunî devrinde, Maktul İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı, barok üslubunda olanların ise II. Mahmud devrinde, Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından yaptırılarak mevcutlara ilave ile külliye teşkil edilmiş olduğu yapılan araştırma ve incelemelerden sonra kesinlik kazanmaktadır”.

Külliye'nin mimarı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak, Mehmed Ali Paşa tarafından ilave olarak yapılan binaların bir Türk mimarı tarafından inşa edildiği kuvvetle muhtemeldir. Külliye'deki yakın devre ait kısımlar ile İstanbul'da aynı devirde yapılanlar arasındaki farklılıklar yapıtın mimarının Türk olduğunu kuvvetlendiren bir delildir. II. Mahmud devrinde İstanbul'da daha çok Balyan ailesinin kalfalık imzasını taşıyan eserler yapılmaktaydı. Haluk Sezgin, bu eserlerle Mehmet Ali Paşa Külliyesi'nin barok üslununu taşıyan kısımları arasında önemli farklar tespit etmiştir. Ona göre, Balyan Ailesi Avrupa ile yakın ilişki içinde olduğundan batıdaki mimariden etkilenmiş ve bunları da İstanbul'da kalfa olarak çalıştıkları eserlere yansıtmışlardır. Türk mimarlar ise, yüzyıllar öncesine dayanan alışkanlıklarını kolayca terkedip bir kenara koymamışlardır. Eserlerinde az veya çok eski gelenekleri yansıtmışlardır. İşte, bu bakımdan, Kavala'daki Türk mimarların eserleri ile İstanbul'daki Balyan ailesine mensup kişilerin yaptıkları eserler arasında mimari farklılıkların olması doğaldır.²³

5. Mehmed Ali Paşa'nın Vakfiyesi'ne Göre Külliye

²³ Haluk Sezgin, *a.g.m.*, s. 69.

Mehmed Ali Paşa, Kavala'da tamir ve yeniden inşa ettiği medrese ve ona bağlı diğer binalarda eğitim ve öğretim faaliyetlerinin ilelebet sürmesi için, kendisine ihsan edilen Taşöz adasının gelirlerini vakfetti. 5 Cemaziyelahir 1228/5 Haziran 1813 tarihinde Mısır'da kendisine mahsus sarayında dinî kurallara uygun bir vakıfnâme hazırlamak için, ehliyetli kişilerden oluşan bir meclis topladı. Bu meclis huzurunda vakfiyesini kaleme aldırdı. Vakfiyenin kaleme alındığı tarihte, Mehmed Ali Paşa tarafından yeniden yaptırılan 60 odalı ve bir dershanesi olan medrese, değişik konuları ihtiva eden kitapların bulunduğu bir kütüphane vardı. Bunların masrafını karşılamak üzere, Taşöz adasının gelirlerini vakfederek hangi alanlara ne kadar harcama yapılacağını kayıt altına aldı. Ayrıca, vakfın mütevellisi adına görev yapacak ilk yöneticisi olarak Seyyid Ahmed Nazif bin es-Seyyid Mustafa isimli kişiyi tayin etti.²⁴

Paşa Taşöz adasından elde edilen gelirleri başlıca iki kısma ayırarak harcama kalemlerini ona göre belirledi. Birinci kalemde Külliye'de görevli kişilere ödenecek maaşlar tayin edildi. İkinci kalemde ise Külliye'nin tamir ve ilave binaların yapımı için harcanacak giderler düşünüldü. Bu ayrıma göre, ilk olarak Taşöz adasının gelirlerinin dörtte biri ve nemasından 70 kese akçesi müderris efendiler, medrese talebeleri, mülazımlar ve vakfın diğer hizmet elemanlarına sarf edilmesini belirledi. İkinci olarak, kalan meblağın tamamını da medrese ve kütüphanenin zaman içinde gerekli olan tamir ve ilave binaları için harcanmasını şart koştu. Vakfiye kaydına göre, harcamalar konusunda vakf mütevellisi, en yetkili kişi idi.²⁵

a. Medresenin Kadrosu

Külliye'nin en önemli işlevi medrese tarafından sürdürülmekteydi. Vakfiye'de de bu nokta öne çıkarılmıştır. Buna göre medresede görev yapanların en iyiler arasından seçilip iddialı bir eğitim kadrosu kurulmaya çalışılmıştır. Görevli eğitimciler hak ettikleri oranda yüksek denebilecek ücretler tayin edilmiştir. Medresede eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmek üzere bir *baş-müderris* idaresinde, iddialı bir eğitim ve hizmetli kadrosu oluşturulması hedeflendi. Bu kadroda baş müderristen başka bir *sani-müderris* görev yapacaktı. Bunun dışında medresede bulunan talebelerin yetişmesi için *kütüphaneci*, *hattat* gibi kişiler de görevli olarak tayin edilmesi kararlaştırıldı. İbadetlerin bir düzen ve intizam içinde yapılmasını sağlamak amacıyla, alanlarında başarılı olduklarını kanıtla-

²⁴ BOA, Y.EE.87/19, İç no. 22. (Ek 1).

²⁵ Aynı yer.

yan *imam* ve *müezzin* kadrosu oluşturuldu. Ayrıca, Külliye'nin temizlik ve bakım işleri için de çok farklı alanlarda görev tanımlaması yapılan çok sayıda görevli kadrosu tayin edildi. Bu görevlilerin kimler olacağı ve ne kadar maaş alacakları açıkça vakfiye metninde yer almaktadır. Külliye'deki bu görevlilerin kimler olduğunu, ne gibi görev tanımlarına sahip olduklarını, nasıl seçilip istihdam edileceklerini ve ne kadar ücret alacaklarını vakfiyeden yararlanarak teker teker incelemek mümkündür.

aa. Baş-müderris ve Sani-müderris

Medresede en yetkili kişi ve eğitim kadrosunun başkanı baş-müderristir. Medresedeki iki numaralı görevli olan sani-müderris ise baş-müderrisin yardımcısı ve onun vekilidir. Baş-müderris ve sani-müderris, ilim ve fazilet bakımından meşhur olmak yanında değişik derslerde eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunacak kadar yetenekli ve bilgili kişiler arasından bir sınav sonucunda seçileceklerdi. Bu iki tepe yönetici ve eğitmenin medresedeki en temel görevi, hergün sabah ve ikindiden sonra, tefsir, hadis, fıkıh ve diğer ulum-ı âliye olarak isimlendirilen dersleri medrese talebeleri ve sakinlerine öğretmektir.

Baş-müderris efendiye aylık 300 kuruş ve sani-müderris efendiye aylık 200 kuruş maaş tayin edildi. Bu maaşlar her ay müteveli vekili tarafından adı geçen görevlilere nakit olarak ödenecekti.

Baş-müderris efendi ve sani-müderris efendilerden birisinin vefat etmesi durumunda veya herhangi bir sebepten dolayı görevden ayrıldıklarında yerlerine tayin edilecek müderris de bir sınav sonucunda belirlenecek en başarılı olan kişi olacaktı. Eğer baş-müderrislik kadrosu bir şekilde boşalırsa, bu göreve sani-müderris doğrudan tayin edilecek ve sani-müderrislik için ayrıca bir sınav yapılacaktı. Dolayısıyla, her iki kadronun da aynı anda boşalması istisna tutulursa her halükarda, sani-müderrislik kadrosu için sınav yapılması söz konusudur.

Külliye'deki en önemli kadrolardan olan söz konusu görevlilerin tayinleri konusunda Şeyhülislâmlık makamı tam yetkili olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte, adı geçen görevlere tayin edilecek kişilerin seçimi konusunda düzenlenecek sınavların da bu makamın nezâretinde yapılması şart koşuldu. Konuya verilen ehemmiyet sebebiyle, sınavların tam bir rekabet içinde geçmesi, hiçbir şekilde hiçbir kimsenin ve hiçbir makamın sınavlara hile karıştırmasına ya da iltimas talebinde bulunmasına izin verilmemesi vakfiyede yer almıştır. Ayrıca, bu prosedürün doğru şekilde yerine getirilmesi konusunda, Şeyhülislâmın dikkat

etmesi gerekliliği kuvvetle vurgulanarak nihai sorumluluk makamı işaret edilmiştir.

ab. Talebeler ve Mülazımlar

Osmanlı Devleti'nde bulunan diğer medreselerle kıyaslandığında Kavala'daki medrese 60 odalı olarak büyük ölçekliler arasında yer alır. Medresedeki odalardan 50 tanesi talebelere ve kalan 10 tanesi de mülazımlara ayrıldı. Talebeler ve mülazımlar kendilerine ayrılan odalarda ikişer kişi olarak kalıyorlardı. Buna göre medresenin ilk kuruluşunda 100 talebe ve 20 mülazım vardı. Mülazımlar genellikle medresede yetişen talebeler arasından vakfiye hükümlerine uygun olarak yapılan sınav neticesinde seçiliyordu. Seçim sisteminde liyakat ve başarı esas alınmaktaydı. Medresenin uzun ömürlü olması için talebelerden mülazım, mülazımlardan öğretici ve öğreticilerden de sani-müderris ve baş müderris adayları tespit edilmesini sağlayacak hükümler vakfiyede yer almıştır. Medresenin idari yapısındaki hiyerarşik ilişkinin ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin bir parçası olan mülazımlar arasından birisi baş-mülazım olarak görevlendirilirdi. Medresede talebeliklerini tamamlamış başarılı öğrencileri mülazımlık için teşvik eden sınavlar yapılmaktaydı. Mülazımlığa geçiş bir yarış sonucunda olmaktaydı. Bu bakımdan mülazımlığa hak kazanan medrese talebeleri, mülazım sayısı yirmiyi aşması durumunda dahi bu göreve tayin edilme hakkına sahipti. Bu durumdaki talebelere *mülazemet tezkiresi* veriliyordu. Ancak mülazımlara ait odalardan birisi boşalana kadar evvelki odasında kalıyordu. Mülazım odalarından birinin boşalması durumunda baş-mülazım o kişinin mülazım odasına yerleşmesine nezâret ediyordu. Medrese talebelerinin her birine aylık 15 kuruş maaş veriliyordu. Mülazımlar ise 25 kuruş aylık maaş alıyorlardı. Bu ödemeler de vakıf mütevellisinin tayin ettiği yetlili veya onun vekili tarafından yapılıyordu.

Mülazım ve talebeler maaş alan bir ilmiye mensubu olarak sadece ilimle meşgul olmaları gerekli idi. Bunun dışında herhangi bir işle veya zanaatla meşgul olanlar hatta bu niyette ve heveste olanlar tespit edildiğinde, derhal medrese ile ilişkilerinin kesilmesi vakfiye hükümlerine göre şarttı. Medresede ilişkileri kesilenlerin odaları hemen boşaltılıyor ve o ay için aldıkları veya alacakları aylıklar baş-mülazıma teslim ediliyordu.

Gerek öğrencilerden gerekse mülazımlardan Hacc'a gitmek isteyenlere ve ailesini ziyaret etmek isteyenlere de çeşitli müddetler zarfında izin veriliyordu. Bu bağlamda Hacc ziyareti yapmak isteyenlere 3 ay izin veriliyordu. Aileleri Anadolu'da olanlara 3 ay, Tuna taraflarında olanlara 2 ay ve Rumeli sahilinde olanlara

ve yakın mahallere gidenlere de 30 gün izin veriliyordu. Bu izinlere harfiyen uymak gerekiyordu. İzinden geç dönenler hemen soruşturularak meşru bir mazeretleri yoksa derhal medrese ile ilişkileri kesiliyordu. Bu uygulamalar sıkı bir disiplin içinde yapılıyordu. İzinlerinden bir gün bile geç dönenler için dahi aynı kurallar işletiliyordu.

Bu durum hem talebeler hem de görevli mülazımlar için geçerli idi. Ancak mülazımlar için medresede kalarak görevlerini sürdürmeleri için bir şans daha vardı. Eğer bir mülazım izinden geç dönmesi sebebiyle medresedeki görevinden alındıysa, bu bir mülazımlık kadrosunun boşalması demektir. Bu durumda sınavla yeni bir mülazım tayin etmek gerekli idi. İşte bu sınava söz konusu edilen görevden yeni alınan eski mülazımın da girme hakkı vardı. Eğer söz konusu mülazım, sınav sonucunda en başarılı kişi olursa tekrar eski görevine tayin edilme imkânını elde etmiş oluyordu.

Medresede bulunan talebelerin ve görevlilerin kılık-kiyafeti konusunda da vakfiye amir hükümler bulunmaktadır. Buna göre başta medrese talebeleri olmak üzere tüm medrese elemanları, bilinen ve yaygın olarak kullanılan kıyafetleri giymek zorundaydılar. Bir medrese üniformasından söz etmek mümkün değilse bile değişik yörelerden gelen ve farklı yerel kültürel özellikleri taşıyan medrese talebeleri göz önüne alındığında, genel kabul gören ve medrese talebeleri arasında yaygın olarak kullanılan kıyafetler dışındaki kıyafetlerin giyilmesine izin verilmiyordu. Böylelikle medresede kılık-kiyafet açısından bir uyum ve intizam sağlanmak istenmiştir.

Öte yandan, vakfiyede yer alan hükümler talebelerin medeni durumunu da konu edinmiştir. Bu hükümler gereğince medresede kalan talebelerin evlenmelerine müsaade edilmiyordu. Evlenip çoluk çocuk sahibi olmanın öğrenim çalışmalarına engel olacağı varsayılıyordu. Bu bakımdan talebe iken evlenenlerin ya da evlilik teşebbüsünde bulunanların medrese ile ilişkileri hemen kesiliyordu.

ac. Hattat

Medresedeki eğitim-öğretim faaliyetlerinde görev alacak kişileri belirleyen vakfiyedeki eğitim kadrosundaki bir başka önemli görevli ise hattat idi. Baş müderris başkanlığında oluşturulan eğitim kadrosu içinde hattatın temel görevi güzel yazı hususunda talebelerin başarılı olmalarına yardımcı olmaktı. Bunlar içinde yetenekli olanları da tespit edip geleceğin hattatları olarak yetiştirmelerini sağlarmaktı.

Medrese öğrencileri yanında, dışarıdan isteyenlere de hat dersi vermek hattatın yükümlülüğü altındaydı. Bu göreve tayin edilecek hattatta aranan özellikler ise, güzel yazı kabiliyeti ile meşhur olmak yanında hat icazeti sahibi olması idi. Hattata verilecek aylık ise, 50 kuruş olarak tesbit edildi. Medresenin hattat kadrosuna tayin edilecek kişi dışardan olabileceği gibi, medrese müderrisleri ve diğer medrese sakinleri arasından da seçilmesi mümkündü.

ad. Hizmetliler

Külliyedeki medrese ve diğer binaların temizliği ve bakımı için yeterli sayıda hizmetli kadrosu oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada dikkat edilen husus ihtiyaçlar ve hizmetlilere ödenecek maaş giderlerini karşılayacak bütçe imkanlarıdır. Gelirlerdeki daralma durumunda tasarruf söz konusu olursa, ilk akla gelen gider kalemlerinden birisi de hizmetli kadrosunda kesintiye gitmekte. Örneğin bu hizmetler için başlangıçta bir bevvâb²⁶, bir kennâs²⁷ ve bir ferrâş²⁸ görevlendirilmesi söz konusu oldu. Ancak giderleri azaltma düşüncesinden olacak ki, kennâslık ve ferrâşlık görevi bir kişi üzerinde toplandı. Kapıcılık ile kennâslık ve ferrâşlık görevini yapanlara günlük 20 akçe ücret ödeniyordu. Bu görevlere tayin edilecek kişiler medrese sakinleri arasından belirlenebileceği gibi dışardan da olabiliyordu.

Kennâslık ve ferrâşlık görevinde bulunan kişi medrese kapısı, müsterah (dinlenme yeri) ve şadırvan etrafındaki kandillerin yakılması işi ile de görevli idi. Bu yerlerdeki kandillerin düzenli olarak yakılması için her ay gerekli zeytinyağını temin etme görevi de kapıcı ve kennâsa verilmişti. Her ay dört akçe karşılığında olacağı varsayılan zeytinyağı gideri için vakfın tamire ayrılan hesabından alınarak kapıcı ve kennâsa verilmesi vakfiyede kayıt altına alındı.

Bu kişiler görevlerini yapmakta bir kusur işlerlerse, işten atılmalarına kadar uzanan ciddi yaptırımlarla karşı karşıya kalıyorlardı. Özellikle, işlerine hile karıştırmaları, zimmetlerine mal veya para geçirmeleri, hiçbir şekilde affedilmeyip derhal görevlerine son verilmesi vakfiyenin amir hükümleri arasındadır.

ae. İmam ve Müezzin

Medresede bulunan dershane çok amaçlı olarak kullanılan bir mekan idi. Burası başlıca iki amaç için kullanılıyordu: Birinci olarak talebelerin ders alması, ikinci

²⁶ Vakıf kuruluşlarında çalışan kapıcı.

²⁷ Helaları temizlemekle görevli kişi.

²⁸ Halıları yaymak, katlamak ve temizlemekle görevli kişi.

olarak, külliye'deki sakinlerin namaz vakitlerinde topluca namaz kılmaları. Bir başka deyişle derslane aynı zamanda mescid olarak da kullanılıyordu. Burada namaz kaldırmakla görevlendirilen bir imam ve bir müezzin görev yapmaktaydı. İmam günlük 20 akçe, müezzin ise günlük 10 akçe alıyordu. Bunlar her gün, beş vakit görev yapıyorlardı.

Derslane başta cuma geceleri olmak üzere tüm mübarek gecelerde toplantı ve ibadet mahalli olarak da kullanılıyordu. Bu vakitlerde yapılacak kutlamalar, ibadetler ve dualar vakfiyede kısa da olsa kaydedilmiştir. Bu bağlamda, cuma geceleri ve mübarek gecelerde yakılmak üzere, derslanenin mihrap taraflarına senede bir defa 8'er okka ağırlığında 2 adet balmumu alınıp konulması ve her ay 3 okka zeytinyağı konulması da vakfiye yer almaktadır.

Derslanede her cuma gecesı yatsı namazı eda olunduktan sonra, baş-müderriş efendi talebeleri toplayarak bir hatim okutacak ve sesi güzel olanlardan biri yüksek sesle Fetih suresini okuyacaktır. Bundan sonra yapılacak hatim duası ile okunan hatimden ve surelerin sevabını başta Peygamber Hz. Muhammed olmak üzere, Sahabeler, din büyükleri, Muhammed Bahaeddin-i Nakşibend ve diğer tasavvuf büyükleri, İslam dinine hizmeti geçmiş büyük sultanlar, Hicaz'da Hacc yolunda vefat edenler ve vakıf kurucusu Mehmet Ali Paşa'nın ataları ve neslinden vefat edenlere bağışlayacaklardır. Bunların teker teker adını sayarak dua edeceklerdir. Görüldüğü gibi vakıf kurucusu, yaptığı hayır hizmetlerinin ilelebet devam etmesini ve kendisi, ataları ve neslinden gelenler için dualar edilmesini, hatimler okunmasını vasiyet etmiştir.

af. Kütüphane ve Kütüphane Görevlileri

Külliyenin önemli parçalarından bir diğeri de kütüphanesidir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'da giriştiği yenileşme çabalarında her türlü yayın faaliyetine başvurmuş ve başarılı sonuçlar almıştır. Sadece Mısır'da değil tüm Osmanlı topraklarında etkisini bir ölçüde gösteren bu yayın faaliyeti sırasında tercüme ve telif olmak üzere çok sayıda kitap basımı ve gazete yayını yapmıştır. Böylesine kitaba ve yayına önem veren Paşa'nın kurduğu külliye'deki kütüphane konusunda da şanına yakışır şekilde düzenleme yapması sürpriz değildir.

Kütüphanenin geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesi ve medrese talebelerinin başarılarının sağlanması için çok sayıda kıymetli kitap vakfedildi. Bunların muhafaza edilmesi ve okuyuculara hizmet edilmesi konusunda 3 kütüphane görevlisi kadrosu oluşturuldu. Bunlar baş hafız-ı kütüb, ikinci hafız-ı kütüb, üçüncü

hafız-ı kütüb adıyla görev yapan güvenilir oldukları konusunda referans alan kişilerdi. Bu görevliler medrese dışından tayin edildiği gibi medrese içinden talebeler, mülazımlar hatta müderrisler arasından da tayin edilebiliyordu. Bu kadrolarda bir boşalma durumu ortaya çıktığında, genel olarak uygulanan hiyerarşik ilerleme kuralı devreye giriyordu. Baş hafız-ı kütüblük kadrosu boşaldıysa, onun yerine ikinci hafız-ı kütüb tayin ediliyor, ondan boşalan yere de üçüncü hafız-ı kütüb geçiyordu. Böylece boş kalan makam çoğunlukla son sıradaki yer oluyor ve orası için yeniden atama yapılıyordu.

Baş hafız-ı kütüb günlük 120 akçe, ikinci hafız-ı kütüb günlük 80 akçe ve üçüncü hafız-ı kütüb günlük 60 akçe ücret alıyordu. Kütüphanedeki kitapların korunması hususunda görevlilere çok ciddi sorumluluklar yüklenmişti. Kitapların hiçbir şekilde kütüphanenin dışına çıkarılmasına izin verilmiyordu. Okuyucular çalışmalarını görevlilerin gözetimi altında kütüphane içinde tahsis edilen okuma mekânlarında yapıyorlardı. Kütüphanedeki kitaplar, her üç senede bir isimleri ve mühürleri asıl katalogdaki kayıtlarla karşılaştırılarak kontrol ediliyordu. Bu sırada ortaya çıkan eksiklerin bedelleri kütüphane görevlilerinden tazmin ediliyordu. Kütüphane salı, cuma, bayram ve diğer resmî tatil günleri kapalı idi. Bu günler dışında sabahtan ikindi vaktine kadar okuyuculara açıktı.

Kütüphanedeki kitapların tamiri konusu da vakfiyede ayrıca yer almıştır. Kitapların şiraze, mahfaza ve ciltleri bozulup tamiri gerektiğinde, hafız-ı kütübler bunların masraflarını tespit ederek vakıf yönetimine bildiriyorlardı. Vakfın tamir masrafları bütçesinden bu giderler karşılanıyordu.

b. Vakfın Yönetimi: Mütevellilik

Mehmed Ali Paşa kendi adına kurduğu vakfın yönetimine idareci tayin etmek konusunda sağ olduğu müddetçe tek yetkili olarak kendisini göstermektedir. Kendisinden sonra ise açık bir şekilde soyundan gelenleri yetkili kılmıştır:

“benden sonra evlâdımın zükûr u inâsından ekber u erşedi tasarrufât-ı mezkûreden hâlf olarak mütevellî olalar ve ba'dehû evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâdımın zükûr u inâsından ekber u erşedi batnen ba'de batnin ve neslen ba'de neslin mütevellî olalar²⁹”

Paşa sağlığında tayin ettiği mütevellî vekilleri ile vakfın yönetimini sürdürmüştür. Kendisinden sonra, mütevellilik görevini soyundan gelen ekber ve erşed

²⁹ BOA, Y.EE.87/19, İç no. 22. (Ek 1).

olan yani en büyük ve kanunen reşid olan erkek veya kız evladına bırakmıştır. Eğer kendi neslinden gelen olmazsa, nazır-ı vakf olan Şeyhülislâm görüşleri doğrultusunda dindar ve ehliyetli bir kimseye bu görevin verilmesini vasiyet etmiştir. Diğer taraftan zamanla şartlar değişirse, yani medrese ortadan kalkarsa, elde edilen gelirler nâzır-ı vakf olan Şeyhülislâm tarafından Haremeyn fakirlerine dağıtılması sağlanacaktır. Mütevellilik hakkını elde edenler bu durumlarını resmîleştirmek için nâzır-ı vakf olan Şeyhülislâma başvurup yetki beratını alacaktır. Ayrıca her üç senede bir defa Şeyhülislâm'ın görüş ve emirleri doğrultusunda, müfettiş-i evkaf marifetiyle, vakfın tüm gelir ve giderleri denetime tabi olacaktır. Bu konudaki muhasebe defteri vakf sandığında muhafaza altına alınacaktır. Bu iş için 200 kuruş muhasebe harcı tahsis edilmiştir³⁰.

6. İmaret

Mehmed Ali Paşa, Kavala'daki külliye'nin daha geniş bir çapta hizmet etmesini istiyordu. Özellikle İmaret'in kapasitesini büyütme amacındaydı. Fakat bu yeni projelerini hayata geçirmesi için Taşöz'den sağlanan gelirler yetersiz kalıyordu. Bunun üzerine Paşa, projesinin kaynak sorunlarını çözmek için Mısır'daki bir çiftliğin gelirlerini ilave etmek üzere harekete geçti. Nitekim Paşa tarafından Mısır'da Garbiye Müdüriyeti'nde bulunan *Kefruş Şeyh Çiftliği* Kavala'daki imaretin giderleri için tahsis edildi. 5 Safer 1259/5 Nisan 1843 tarihiyle kayıt altına alınan ve asıl vakfiyeye ek niteliğinde olan belgeye göre imaretin 1843 yılı bahar aylarında faaliyete geçtiği anlaşılıyor.³¹ Bu imarettten medresedeki talebeler, eğitim kadrosundaki hocalar, hizmetliler imam, müezzin ve hattat gibi görevliler ile şehirdeki dervişler ve fakirlerin istifade etmesi hedefleniyordu. 1843 yılı rayicinden imaretin gider ve tamir masrafları için tesbit edilen senelik rakamlar şöyle idi:³²

Yiyecek ve sair giderler için: **368.100** Kuruş

İmaret ve diğer hayır eserlerinin tamiri ve tamamlanması için: **30.000** Kuruş

Toplam : 398.100 Kuruş

Kavala'daki Külliye'de açılması kararlaştırılan İmaret'in hizmet vereceği Medrese talebeleri, hocaları ve diğer hizmetliler ve şehirdeki fakirler de İmaret'ten

³⁰ BOA, Y.EE.87/19, İç no. 22. (Ek 1).

³¹ İmaretle ilgili bilgiler çoğunlukla Mehmet Ali Paşa Vakfiyesi'ne yapılan zeyle dayandırılmıştır. Adı geçen zeyl de ilk kez bu çalışmada yayınlanmaktadır. Bkz., BOA, Y.EE.87/29, İç no. 8-10. (Ek 2).

³² Bu belgelerin Mısır'da tanzim edilip İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır.

faidalanacaktır. Yapılacak harcamaların neler olduğu, ne zaman yapılacağı ve hangi malzemeleri ihtiva ettiği açıkça vakfiyede yer almıştır. Bu konudaki veriler şunlardır:

Hesaplamalar Recep 1258/Ağustos-Eylül 1842 senesi piyasa rakamlarına ve o sıradaki medresenin talebe ve görevlilerin sayısına göre yapılmıştır. Medrese'de halen 120 talebe vardır. Dışardan gelen toplam 60 adet mülazım, müderris, kurra, hafız, mektep hocası, halifeler, meşk hocası, imam, müezzin, ve hademe vardır. Ayrıca, Mülazımlarla birlikte 70 adet mektep çocukları bulunuyordu. Kavala kazasındaki cami ve Hüseyin Bey Medresesi'nde bulunan 12 adet odada bulunan 24 adet talebe, 1 müderris, 1 imam, 1 müezzin ve 2 adet kapıcı görev yapıyordu.³³

Kavala'daki ihtiyaç sahiplerinin de İmaret'ten faydalanması düşünülmüştür. Vakfiyeden anlaşıldığına göre vakfiye kaleme alındığı sırada ihtiyaç sahipleri konusunda bir araştırma yapılmıştır. Bu yüzden gelecekteki ihtiyaç sahiplerinin miktarının artabileceği anlamına gelen "ihtiyaten" kaydı düşünülmüştür. Böylece toplam 50 adet fakir, kimsesiz ve dervişlere de bir takım erzak ve yemek yardımı kayıt altına alınmıştır. Böylece toplam 329 görevli, talebe ve fakir kimsenin imaretten faydalanması sağlanmıştır.

a. Çorba, Fodula³⁴ ve Zerde Dağıtımı

Mehmed Ali Paşa Kavala'daki ihtiyaç sahiplerini düşünerek her sabah 329 kişiye çorba dağıtılmasını, ramazan ayı dışında her gün öğle vaktinde 329 kişiye buğday çorbası dağıtılmasını vakfiyesine yazmıştır. Ayrıca ramazan ayında her Pazartesi ve Cuma akşam vakitlerinde fodulave zerde dağıtılmasını kaydetmiştir. Bu dağıtılacak çorba, fodula ve zerdenin miktarı, malzemesi ve pişirilmesi hakkında ayrıntılı olarak tarif edilmiştir:

aa. Her sabah şu malzemelerden yapılacak çorbanın 329 kişiye dağıtılması

Her gün 63 okka (400 dirhem) Pirinç, 7,5 okka et, 4,5 okka tuz, 4 okka 50 dirhem soğandan her sabah çorba yapılarak 329 kişiye birer saplı tas ile çorba verilmesi.

ab. Ramazan ayı dışında günlük olarak öğle vakitlerinde Buğday çorbası

³³ BOA, Y.EE.87/29, İç no. 8-10. (Ek 2).

³⁴ İmaretlerde pişirilen ve dağıtılan ekmeğin türüdür. Bkz., Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lugatçesi", *Vakıflar Dergisi*, sa. XVII, 1983, s. 57.

72 okka buğday, 4,5 okka rugan-ı sade, 3,5 okka 100 dirhem soğandan öğle vakitlerinde Buğday çorbası pişirilerek 329 kişiye taksim edilmesi.

ac. Ramazan ayında hergün diğer aylarda her Pazartesi ve Cuma gecelerinde ayrı ayrı fodula ve zerde dağıtılması

160 okka pirinç, 63 okka et, 21,5 okka ve 40 dirhem rugan-ı sade, 9 okka nohud, 2,5 okka 100 dirhem tuzdan pilav yapılması. Bununla birlikte, 63 okka pirinç, 32 okka 160 dirhem bal ile zerde pişirilip dağıtılması. Ayrıca, her biri 100 dirhem olmak şartıyla ve bunların günlük 124 okka has undan ile 8 okka 100 dirhem tuz içermesi koşuluyla toplam 354 çift fodula yapılarak dağıtılması. Fodulanın dağıtımını da ayrıntılı olarak vakfiyede belirtilmiştir.

Talebeler ve mülazimlerin her birine bir çift verilmek üzere günlük toplam 180 fodula şu şekilde dağıtılacaktır.

1 adet müderris-i evvel efendiye: 4

1 adet müderris-i saniye: 3

3 adet hafız-ı kütübe: $3 \times 3 = 9$

1 adet mektep hocası: 3

1 adet imam efendiye: 3

1 adet kurra efendiye: 3

1 adet meşk hocası efendiye: 2

2 adet halife-i mektebe: 1

2 adet müstahfız-ı kütüb³⁵: 1

1 adet müezzin: 1

1 adet kapıcıya 1

1 adet ferrâşa: 1

1 adet kennâsa: 1

70 adet mülazım ile beraber yetmiş nefer mekteb çocuklarına: $0,5 \times 70 = 35$

diğer iki medresede görev yapan 2 adet müderris efendilere: 2×2

24 adet Hüseyin Bey Medresesi'ndeki talebeye: $24 \times 2 = 48$

2 adet imama: $2 \times 1 = 2$

2 adet müezzine: $2 \times 1 = 2$

2 adet kapıcıya: $2 \times 1 = 2$

İmaret müdürü ve maiyyetindeki hizmetçilere toplam: 6

3 adet yamağıyla istihdam olunacak aşçıbaşına: 8

yardımcıları da dahil fodulacıbaşına: 8

Fırında pişirilen foduladan kalan miktarın ise, Kavala'da yaşayan ve ihtiyaç sahibi olarak fakir, miskin ve garip adıyla nitelendirilen toplam 50 kişiye, ihtiyaç-

³⁵ Kütüphane bekçisi demektir. Bkz., Bahaeddin Yediyıldız, a.g.m., s. 58.

ları nispetinde dağıtım yapılacaktır. Bu son maddede yer alan bilgiler bize imarette üretilen tüm yiyeceklerin israf edilmeden ihtiyacı olanlara dağıtılmasını öngörmüştür. Hayır amacıyla kurulan imarette kalan yiyecekler konusunda yapılan bu uygulama, vakıf kültürünün önemli bir parçasıdır.

b. Mübarek Gün ve Gecelerde Yapılacak İkramlar

İmareti konu alan vakfiyedeki kayıtlara göre, her sene muharrem ayında aşura pişirilmesi ve yine her sene Rebiülevvel ayının 12. günü şerbet hazırlanması esası vardır. Hazırlanan aşura ve şerbetlerin başta Kavala'daki ihtiyaç sahipleri olmak üzere tüm medrese öğrencilerine ve halka dağıtılması şart koşulmuştur. Muharram ayında aşura pişirilmesi ve rebiülevvel ayının 12. Günü Hz. Peygamberin doğumunu kutlamak amacıyla bir toplantı düzenleyip Mevlid okutulması, Paşa'nın geleneksel kültürü devam ettirmek amacını gösterir. Nitekim bu gelenek, 1952 yılına kadar devam etmiştir. Aşura ve şerbetin nasıl hazırlanacağı ve dağıtılacağı konusunda vakfiyede ayrıntılı hükümler yer almaktadır.

ba. Her sene Muharrem ayında Aşura Dağıtılması

İmaret vakfiyesine göre her sene Muharrem ayında, talebelerin yanında Kavala'daki fakara ve diğer ihtiyaç sahipleri için aşura pişirilerek dağıtılması şart koşulmuştur. Ayrıca, bu aşura için hangi malzemelerin kullanılacağı da teker teker vakfiyede yer almaktadır.

Buna göre aşura: 180 okka bal, 15 okka tuz, 30 okka nohut, 30 okka fasulye, 30 okka bakla, 30 okka böğrülce, 5 okka badem, 5 okka çekirdeksiz üzüm, 10 okka fındık üzüm, 3 okka güllab ve münasibi miktar misk ile yapılacaktır.

bb. Her sene Rebiülevvel Ayının 12. Günü Şerbet Dağıtılması

Şerbet: 75 okka şeker, yeterli miktarda güllab ilavesi ile yapılacaktır. Bu ikram Peygamber Efendimize Mevlid okutulduğu sırada yapılacaktır. Bu Mevlid-i Şerifi okuyan mevlidhan ve hafızlara yapılacak ödemeler de kayıt altına alınmıştır.

Buna göre:

Mevlidhan efendiye: 60 kuruş

Duacı efendiye: 30 kuruş

3 adet aşrhanlara: 10'ar kuruştan toplam 30 kuruş

Hizmetçilere: toplam 30 kuruş

Fakirlere sadaka olarak: toplam 30 kuruş

Tüm masraflar olarak toplam 180 kuruş harcanacaktır.

Bu şekilde pişirilip dağıtılması vakfiye ile belirlenen taam için gerekli olan malzeme şunlardır: 44.982 okka pirinç, 5.698 okka 320 dirhem rugan-ı sade, 1.062 okka nohut, 76.80 okka çorbalık, aşuralık un ve buğday, 75 okka şeker. Bu malzemelerden oluşacak taamın adı geçen tarihte pişirilip dağıtılmasını sağlamak üzere, zamanında satın alınıp hazırlanması vakfiye hükümlerinden idi.

c. Külliyyeye Ayrılan Bütçe ve Uyulması Gereken Kurallar

İmaretin ihtiyacı olan erzakın her sene başlamadan iki ay önce yani Cemaziyelevvel ayının başında tedarik edilmesi gereklidir. Çünkü hava koşulları değişebilir bu da erzakın taşınması ve temin edilmesini zorlaştırır. Vakfiye metninde, aşura masrafı olarak 534.740 kuruş tahmin edilmektedir. Bunun için gereken et, tuz, soğan, bal ile odun vesair aşura için gerekli malzemelerin yerinde tedariki ve satın alınması ile bu işteki görevlilerin ücretleri de dâhildir. Kavala sakinleri içinden fakir ve yardıma muhtaç olanlardan 101 erkek ve kadına, imaret müdürü tarafından her sene Zilkade ayının birinci günü, müteferrik masraf kaleminde verilmek şartıyla, 30'ar kuruştan toplam 30.000 kuruş dağıtılacaktır.

Külliyyede yapılması gereken onarım ve ilaveler için 30.000 kuruş ayrıca tahsis edilecek ve diğer masraflarla toplam 567.770 kuruşun Taşöz adası hasılatından tahsisi ile eda olunacaktır. Buradan eksik kalırsa Kefru's-Şeyh Çiftliği'nden maddi kaynak takviyesi yapılması kayıt altına alınmıştır. Mısır kapı kethüdalari bulunan kişiler aynı zamanda evkafın kaymakam mütevellisi demek olacağından imaret ve adadaki gelir ve giderleri içeren defter kayıtlarının her sene taraf-larına takdim kılınması şarttır.

Kapı kethüdalığının zamanla değişmesinden veya ortadan kalkmasından sonra, (mürur-ı vaktle tahavvülünde)- kapı kethüdalığı Mısır bağımsız olursa ortadan kalkacak mı demek istiyor- Muhasebe işlemlerinin pürüzüzce yapılması için bir muhasebe kâtibi tayin edilecektir. Hacegan-ı Divan-ı Hümayûn'dan Hacı Halid Efendi hesap işlerinde maharetli bir kişi olduğundan vakfın muhasebe kâtipliği görevi Mehmed Ali Paşa tarafından ona verilmiştir.

d. Görevli Maaşlarının Yeniden Düzenlenmesi

İmarete ilişkin düzenlenen vakfiyede külliyyenin diğer birimlerinde görevli kişilerin ve öğrencilerin maaşlarında yaklaşık olarak %45 oranında bir artış düzenlendi. Bunun dışında bazı yeni kadrolar ihdas edilerek onların da piyasa koşullarındaki maaşları tayin edildi. Buna göre maaşlar için aşağıdaki düzenlemeler yapıldı:

Müdürris-i evvel efendinin aylık maaşı: 500 kuruştan 700 kuruşa
Müdürris-i sani efendinin aylık maaşı: 350 kuruştan 500 kuruşa
İmam efendinin aylık maaşı: 15 kuruştan 30 kuruşa
Müezzin efendinin aylık maaşı: 10 kuruştan 20 kuruşa
Başhafız-1 kütübün aylık maaşı: 30 kuruştan 70 kuruşa
İkinci hafız-1 kütübün aylık maaşı: 20 kuruştan 60 kuruşa
Birinci hafız-1 kütübün aylık maaşı: 15 kuruştan 50 kuruşa
Mekteb hocası efendinin aylık maaşı: 30 kuruştan 100 kuruşa
Başhalife-i mektebenin aylık maaşı: 15 kuruştan 40 kuruşa
Halife-i saninin aylık maaşı: 10 kuruştan 25 kuruşa
Meşk hocası efendinin aylık maaşı: 50 kuruştan 75 kuruşa
Bevvâbın aylık maaşı: 10 kuruştan 30 kuruşa
Farraşın aylık maaşı: 5 kuruştan 12,5 kuruşa

Külliyyede farraşlık ve kennâşlık hizmeti bir kişi tarafından görülüyor ve 5 kuruş maaş veriliyordu. Bu yeni düzenleme ile kennâşlık hizmeti başka bir kişiye bırakıldı ve farraşın maaşı da 7,5 kuruş artırıldı.

da. Yeni Tayin Edilen Görevlilerin Maaşları

Vakfiyeye ek düzenlemelerin yapıldığı 1843 yılında, Külliyyeye yeni ilavelerin yapılmasıyla kadroda doğal olarak yeni ihtiyaçlar ortaya çıktı. Medresede görevlendirilecek bir hoca, iki kütüphane memuru, bir suyolcu ve daha önce faraş ve kennâşlık vazifesi tek kişi tarafından yapılırken bu iki görevin iki ayrı kişiye verilmesiyle Külliyyede yeni görev alanlar tayin edilmiştir: Bunlara ödenecek maaşlar ise şöyle belirlenmiştir:

1. Tecvid ve kıraat dersi vermek üzere sonradan tayin edilen bir kurra efendiye aylık maaş: 450 kuruş
2. Mevcut kitapların gerektiği gibi korunması için kütüphanede memur edilen iki kişiye aylık maaş: kişi başına 30'ar kuruştan toplam 60 kuruş
3. Bir suyolcuya: 30 kuruş
4. Kennâşlık hizmetinin başka biri tarafından yapılması ve bu kişiye: 17,5 kuruş

Toplam olarak 557,5 kuruş daha Taşöz adası hasılatından her yılın zilkade ayından itibaren ödenmek üzere tahsisat yapılması ve her ay ödenmeye başlanılması, vakfiyeye yansıyan koşullar arasındadır.

7. Külliyyenin Bugünkü Durumu

Külliyyenin son yüzyılı hakkında bazı aralıklarla da olsa önemli kayıtlara sahibiz.

Kâmûs el-'Alâm'da, Kavala'daki külliyyenin 1890'lı yıllardaki durumuna ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Şemsettin Sami eserinde, Mehmed Ali Paşa tarafından

yaptırılan mühendishane-i hayriye ismiyle bir mektep, medrese-i hayriye ismiyle diğer bir mektep, bir cami, bir kütüphane ve bir de imareten bahsetmektedir. 1896 yılında basılan eserdeki bilgilere göre mühendishane-i hayriyede, ibtidaiye ve rüşdiye mekteplerinin dersleri veriliyordu. 108 şakird 6 muallim, vardı. Medrese-i hayriyede ise, 500'den fazla talebe ve 4 müderris bulunuyordu.³⁶

Selanik işgal edildikten sonra, Kavala'daki Külliye konusunda Osmanlı makamları gereken hassasiyeti göstererek Yunan muhataplarından vakıf hukukuna saygı göstermeleri istenmiştir.³⁷ Kurtuluş Savaşı sırasında Külliyenin Kavalalı ailesine ait olduğu vurgulanarak Mısır'la irtibatı gündeme gelmiştir.1918 yılına ait II. Abbas Hilmi Paşa'nın özel arşivinde bulunan bir belgeye göre, Kavalalı ailesi vakıfla ilgisini devam ettirmektedir.³⁸ Buna göre Külliye'de eğitim ve hizmetliler kadrosunda bulunan toplam 28 kişiye maaş ödenmektedir.

Kavala'daki Külliye'yi korumak amacıyla Batı Trakya Türk Cemaati 1930 yılında, bir girişim başlatmıştır. Ancak iddiaların aksine Külliye'nin Türk Cemaati tarafından kontrolü hakkında her hangi bir sonuç alınmamıştır.³⁹ Bazı araştırmacıların bu yöndeki iddiaları kanıtsızdır⁴⁰. Külliye'nin varlığını koruması Yunan makamlarının Mısır'da iktidarda bulunan Mehmed Ali Paşa ailesinin üyeleri ile dostluk ilişkilerini sürdürme politikası nedeniyle. Mehmed Ali Paşa'nın Kavala'daki muhteşem külliyesi Osmanlı idaresinden çıktıktan sonra, eğitim ve imaret işlevini kaybetmiştir. Ancak, Yunan makamları tarafından Mısır'la sürdürülen dostluk nedeniyle bir müddet ilgi görmeyi başarmıştır. 1950'li yıllardan sonra, korunması konusunda gerekenin yapılması bir yana, kendi kaderine terk edilmiştir. Öte yandan, Mehmed Ali Paşa'nın Kavala'daki külliyesinin bu kadarıyla bile korunmuş olması, çok büyük bir şanstır. Zira sayıları Yunanistan'da 1200 civarında olan Osmanlı eserinin çok azı bugün ayakta kalmış, diğerleri yok edilmiştir. Bu eserin ayakta kalmasının muhtemelen bir diğer nedeni de Mehmed Ali Paşa'nın Tepedenli Ali Paşa gibi üzerinde Osmanlı Devleti'ne başkaldıran bir sıfat taşıması dolayısıyladır. Yunan makamları bunu yaparken, Mısır'dan bazı konularda siyasal destek almışlardır.

³⁶ Şemsettin Sami, *Kâmûs el-'Alâm*, c.V, İstanbul; Mihran Matbaası, s. 3804-3805.

³⁷ A. MTZ (05), 3-C/61, İç no. 18. (22 Şubat 1914 tarihli ve 42956/94 numaralı yazışma).

³⁸ Abbas Hilmi II Papers, 212/56, Durham Üniversitesi Kütüphane Arşivi. Bkz. Ek3.

³⁹ Yılmaz Karasu, "Batı Trakya Vakıfları ve Yunanistan", *Batı Trakya*, Mart 1976, c. IX, sayı 107, s. 14.

⁴⁰ Nükhet Adıyeke, *Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: Cemaat-i İslamiyeler 1913-1998*, Ankara, 2001, s. 68-69; Yılmaz Karasu, *aqm*, s. 14.

II. Abbas Hilmi Paşa (1874-1944), 1892-1914 yılları arasında Mısır Hidivi olduğu dönemde vakfiye hükümleri gereğince mütevellî vekili olarak görev yapmıştır. Abbas Hilmi daha önce de değinildiği gibi vakfiye hükümleri uyarınca, Mısır'da Hidiv olarak görevde kaldığı dönem içinde ve sonrasında Külliye ile ilgilmiştir. Bunun yanında, Külliye'nin ayakta kalmasında yetki sahibi olarak Mısır'daki Kavalalı sülalesinden gelen kişilerin vakfiye hükümleri gereğince mütevellî olması veya mütevellî vekili olarak bulunmasının da katkısı vardır. Ahmed Fuad 1917-1936 arası önce Mısır Sultanı sonradan Kral ünvanıyla Külliye'nin korunmasına destek vermiştir. Onun yerine geçen Kral Faruk 1936'dan 26 Haziran 1952'de tahttan feragat edene kadar Mısır Kralı olarak aile geleneğini sürdürmüştür. Ailenin bu bireyleri vakfiye hükümlerinden sadece Aşura ve şerbet dağıtılması ile Mevlid okutulması hükümlerini bir müddet yerine getirmeye muvaffak olmuşlardır. Nasır'ın yaptığı ihtilalden sonra, geçmişle ilişkiyi tamamen kopartma politikalarının bir parçası olarak Kavala'daki Külliye ile irtibatı kesmiştir. Ayrıca, Mehmed Ali Paşa'nın doğduğu ev bugün müze olarak kullanılmaktadır. Bu ev XIX. yüzyılın tipik Türk evlerinden biri gibidir. Evin önündeki meydana Paşa'nın at üzerinde duran bir heykeli Mısır Kralı Fuat zamanında dikilmiştir. Buna karşılık İskenderiye'deki Yunan cemaati de şehrin Menşiyeye Meydanı'na benzer şekilde bir heykel dikmiştir.⁴¹

1971 yılında Kavala'daki külliye'ye giderek orada yaptığı inceleme hakkında bir makale yazan Mimar Haluk Sezgin, o tarihte cami ve medresenin mesken olarak kullanıldığını kaydetmektedir. Diğer bölümlerin ise bir kısmı Yunan resmî makamlarınca depo olarak kullanılmakta, bir kısmının ise bakımsızlıktan yok olmasına zemin hazırlandığını yazmaktadır. H. Sezgin makalesinde külliye'nin rölevesini çıkarmış ve bu terkedilmiş halini fotoğraflayarak yayınlamıştır.⁴²

⁴¹ İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İstanbul; ISAR, 2003, s. 225. Bıçakçı, Kavala'daki Osmanlı eserleri hakkında fotoğraflarla destekleyerek kayda değer bilgiler vermiştir. Ancak, burada Mehmet Ali Paşa Külliyesini anlatırken, önemli bir hata yapmıştır. Evliya Çelebi'nin Kavala'ya yaptığı ziyaret neticesinde buradaki eserler hakkında verdiği bilgileri Mehmet Paşa zamanında imiş gibi anlatmıştır. Halbuki Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamış ve Kavala'yı Aralık 1668 dolaylarında ziyaret etti. Kent hakkında verdiği bilgiler daha çok Maktul İbrahim Paşa'nın hayır eserleri hakkındadır. Karşılaştırmak için bkz., İsmail Bıçakçı, *age.*, s. 225; Evliya Çelebi, *age.*, s. 51-52.

Ayrıca, Evliya Çelebi için bkz., Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *TDVİA*, c. XI, s. 529-533.

⁴² Haluk Sezgin, *a.g.m.*, s. 65-69. Bu makale içinde yer alan röleveler ektedir. Bu röleveler için Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* isimli eserinde, övgüyle bahsetmektedir. Kendisinin bunları eserine aynen iktibas etmek istediğini ancak, teknik imkânlar elvermediği

1970'li yılların sonunda Kavala'yı ziyaret ederek Mehmed Ali Paşa Külliyesi'nin yeni durumunu yazan ve fotoğraflarını çeken Ekrem Hakkı Ayverdi, imaretin bakımsız olduğunu ve içine giremediğini yazmaktadır. Bu bağlamda, külliye yer alan mühendishane, henüz bilinmeyen bir nedenden dolayı günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu yazara göre Kütüphanenin durumu da içler acısıdır.⁴³ Fakat, kitapların en azından bir kısmını halen varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Nitekim 2005 yılında, bir İtalyan araştırmacı Kütüphanedeki eserlerin katalogunu yayınlamıştır.⁴⁴

Son yıllarda çok sevindirici bir şekilde, Kavalalı'nın Külliyesi hak ettiği ilgiyi görmeye başlamıştır. 2004 yılında, Mısır ve Yunan Hükümetleri anlaşarak külliye kalan kısımlarında restorasyon çalışması yapıldıktan sonra otel olarak kullanılmasını sağlamışlardır. Restorasyon çalışmaları başarıyla sonuçlanmış ve Ağa Hân Mimarlık ödülünü almaya hak kazanmıştır. Bugün bu külliye İmaret adında lüks bir otel olarak kullanılmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak, Mehmet Ali Paşa'nın Kavala kazasında bir külliye kurması ve Taşöz adasını da buraya ilişkin kurduğu vakfa gelir temin etmek maksadıyla bağlaması, siyasal beklentilerine ne ölçüde yararı dokunduğu hala tartışmaya açıktır. Ancak Paşa kentin mimarisine, kültürüne ve sosyal hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Mısır'da bulunduğu makama kendi ağırlığını koyan Paşa doğduğu toprakları unutmamış bugün en azından muhteşem mimarisiyle ayakta kalmayı başarmış bir eser bırakmıştır. Bu eser sadece Yunanistan, Mısır ve Türkiye'yi ilgilendiren bir binalar manzumesi değildir. Burada, Osmanlı ve Balkan tarihi açısından son derece önemli bir eser bulunmaktadır. Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan bu muhteşem eserin bugün lüks bir otel olarak işletilmesi her ne kadar vakfiyedeki maksatlara aykırı da olsa, gelecek nesillere miras bırakılabilmesi açısından sevindirici bir durumdur. İnsanlığın ortak mirası olarak görülüp yaşatılması için ilgili ülkelerin ve vakfiyede yer alan şartlara göre yaşayan mütevellilerin bu yöndeki çabalarının ve işbirliğini sürdürmelerinde sonsuz faydalar vardır. Bu bağlamda, içinde çok önemli eserler bulunan kü-

için buna yapamadığından dolayı üzüldüğünü ifade etmiştir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *age.*, s. 236- 237.

⁴³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *age.*, s. 237.

⁴⁴ Barbara Bruni, *La Biblioteca della Külliye di Kavalá, Descrizione del fondo locale e riconstituione del patrimonio librario dell'instituto*, Frenze, 2005.

tüphane ilgili uzmanlara ve araştırmacılara hizmet verir hale getirilmelidir. Ayrıca, vakfiye hükümleri uyarınca, Külliye'de en azından yılda bir kez aşura ve şerbet dağıtım geleneğinin sürdürülmesi gereklidir.